

УДК: 342(4-672EU)

Biblid 1451-3188, 21 (2022)

Год XXI, бр. 77-78, стр. 425-444

Изворни научни рад

Рад примљен 27. 2. 2022. године

Рад одобрен 23. 3. 2022. године

DOI: https://doi.org/10.18485/iire_ez.2022.21.77_78.25

ЕВРОПСКО УСТАВНО ПРАВО – НОВА АКАДЕМСКА ДИСЦИПЛИНА

Светомир ШКАРИЋ¹

Апстракт: У раду се разматра идеја о европском уставном праву као новој академској дисциплини у оквиру европског права. Аутор излаже генезу ове гране европског права кроз анализу његових материјалноправних и формалноправних особености, почев од оснивачких уговора Европских заједница па све до Лисабонског уговора и јуриспруденције Европског суда правде. У раду се истичу две кључне карактеристике европског уставног права, које се односе на супранационалност и космополитизам. С једне стране, супранационалност омогућава трансформацију држава чланица од националних ка транснационалним ентитетима, док, с друге стране, космополитизам отвара могућност трансформације Европске уније у глобални пројекат. У том смислу, европско уставно право представља први корак ка стварању међународног уставног права – поретка који *per se*, парира поретку међународног јавног права. Прогресивни развој европског уставног права требало би, према мишљењу аутора, да буде пропраћен активним учешћем и креативним приступом шире академске заједнице.

Кључне речи: ЕУ, европско уставно право, конституционализам, Европски Устав, међународно уставно право.

¹ Правни факултет „Јустинијан Први”, Скопље. Е-mail: s.skaric@hotmail.com

1) УВОД

Европско уставно право може се дефинисати слично као што се дефинише уставно право у унутрашњим правним системима држава чланица ЕУ. Суштински, развој европског уставног права као гране европског права и као посебне области правне науке, у зависности је од развоја правног поретка ове супранационалне организације. Европско уставно право има циљ да унесе више реда и стабилности у правни поредак ЕУ. Његов развој осветљава у великој мери и развојни пут ЕУ. Европско уставно право у материјалноправном смислу чини скуп правила и норми са којима се регулишу општа питања од конституционалног значаја, попут права и слобода појединаца и заједница, потом питања положаја органа у хијерархијској структури ове међународне организације. У том погледу, ова дефиниција не излази из традиционалног правног оквира који је својствен англо-саксонском конституционализму.² У формалноправном смислу, европско уставно право представља скуп норми у писменом облику чије је дејство супериорно у односу на уставне норме држава чланица ЕУ. Поменути формулација води више рачуна о снази конституционалних правила, тј. о хијерархијском положају успостављеном између супранационалног правног поретка Уније и националних правних поредака држава чланица. Следствено, овакав приступ је ближи француском конституционализму који, за разлику од англосаксонског обичајног и неписаног права, прихвата писане уставе као највише правне изворе у унутрашњем конституционалном поретку.³ Европско уставно право у материјалном смислу шири је појам од европског уставног права у формалном смислу. То је и разумљиво, јер материјални појам европског уставног права обухвата неписане и писане норме, независно од степена њихове правне снаге. Материјални појам одсликава „дух Европе” који извире из највиших домета европског ума, као из најцрњих страница европске историје. Такав приступ омогућава ЕУ да се развија еластичније и да се успешније прилагођава новим околностима. Мекша норма понекад бива чвршћа и од најчвршћих писаних норми. С друге стране, формални појам европског уставног права обухвата, углавном, писане норме са најјачом правном снагом у оквиру европског правног система. Овај појам одговара националном уставном праву као грани права. Наведени појам уноси већи ред и предвидљивост правних норми у ЕУ. Од даљег развоја овог појма неће зависити будућност ЕУ него од материјалног појма, јер право је више окренуто будућности *de lege ferenda*, а мање садашњости *de lege lata*. О томе

² A. V. Dicey, *Intruduction to the Stady of the Law of the Constitution*, Macmillan & Co Ltd, New York, 1956, p. 35.

³ Georges Burdeau, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Quenzieme édition. LGDJ, Paris, 1972, pp. 56–57.

највише води рачуна Европски суд правде у Луксембургу, примењујући телеолошки метод у тумачењу европског права, на начин као што је тумачио право оснивач социолошке и историјске школе права Рудолф фон Јеринг (*Rudolf von Jhering*).⁴ Појмови европског уставног права у материјалном и формалноправном смислу у тесној вези су са материјалним и формалноправним појмом устава, који су стварани у последња два столећа, највише у живој и супротстављеној дебати британских и француских конституционалиста. Материјалноправни појам устава показује да једно одређено друштво може да има развијено уставно право као науку, а да нема устав у формалном смислу. Или да има уставни поредак, а да нема хијерархију правних аката. С друге стране, формални појам устава показује да једно друштво може да има писани устав, а да нема уставно право као науку. Или да има хијерархију правних аката, а да нема владавину права. Наведене контрадикције привлаче велику пажњу правне науке, нарочито кад је у питању европско уставно право. Јасно је отуд да су материјални и формални појам устава подједнако важни за европско уставно право. За сада материјални појам стоји боље од формалног појма. На већем броју европских универзитета, европско уставно право предаје се као посебна правна дисциплина, иако ЕУ нема устав у формалном смислу. Страх од писаног устава и од права као формалне категорије не ометају развој европског уставног права као науке. То је видљиво код заступљености ове дисциплине на европским универзитетима и од раста броја уџбеника за ту дисциплину. Независно од центрифугалних политичких тенденција и процеса који су испољени кроз иступање Велике Британије из ЕУ (*BREXIT*), европско уставно право наставља свој природан пут развоја. У академским заједницама међународног права, међународних односа, политичких и економских наука, као и области социологије, трају полемике по овом питању. Интерес за европско уставно право порастао је од момента када је европски конституционализам постао значајнији појам од интернационализма, односно када се видело да се ЕУ у свом функционисању увелико ослања на принципе уставног права више него на принципе међународног права. Иначе, питање конституционализма или интернационализма се провлачило и у ранијим историјским епохама, а јасније се искристалисало тридесетих година прошог века.⁵ Конституционализам и уставни принципи наметнули су се као својеврсна нужност на самом почетку европске интеграције. Оснивачи ЕУ схватили су да принципи међународног права не могу бити искључива основа за европску интеграцију, те да се правне основе морају тражити и у уставном праву као грани јавног права у чијем фокусу је

⁴ Рудолф фон Јеринг, *Циљ у праву*, ЦИД, Подгорица, 1998, стр. 187.

⁵ Boris Mirkin-Getzevich, *Droit constitutionnel international*, Paris, 1933.

транснационална држава. Из тога произилази уникатни карактер ЕУ која, са великим напорима у континуитету тражи своју јуридичку форму, као што су најбољи југословенски правници осамдесетих година 20. века тражили већу јуридизацију самоуправног права, као нове форме постдржавног (социјалног) права.⁶

2) ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВИТАК ЕВРОПскоГ УСТАВНОГ ПРАВА

Европско уставно право, у материјалном и формалном смислу, започело је свој развитака од момента доношења Париског уговора из 1951. године, којим је формирана Европска заједница за угаљ и челик. У Париском уговору уграђена је визија Робера Шумана (*Robert Schuman*), Жана Монеа (*Jean Monnet*), Алсида де Гасперија (*Alcide De Gasperi*) и Конрада Аденауера (*Konrad Adenauer*), за федералну Европу као наднационалну и космополитску заједницу. У том документу постављени су „први темељи једне европске федерације”.⁷ Са поштеним односом према Европи, наведене личности показале су ретко виђену политичку врлину у историји и политичку генијалност везујући будућност Европе за основне принципе уставног права као науке. Показали су и чврсту веру у праведност европске каузе и њене трајне одрживости као најбоље перспективе европских народа. И што је најзначајније – европској идеји били су посвећени до краја свог живота. Због тога су их њихови следбеници и европски правници називали „очеви оснивачи Европе” (*Pères fondateurs de l'Europe*).⁸

Париски уговор омогућио је стварање заједничког европског тржишта за угаљ и челик као економске основе политичке уније између Француске и Немачке за одређени сектор, са елементима супранационалности и међувладине сарадње. Супранационалност је омогућила Заједници за угаљ и челик да се развија као федерална заједница, а међувладина сарадња је потпомогла стварање конфедералистичких веза. Таква комбинација комплементарних и супротстављених облика начинила је европску конструкцију специфичним феноменом друштвеног уређења *sui generis*. Париски уговор представља модел за развој ЕУ више у федералном него у конфедералном смеру. У уговору се као у огледалу одсликава идеја Хашког конгреса Европе одржаног 7. маја 1948. године. У документима тог конгреса експлицитно се указује на потребу изградње Европе као супранационалне

⁶ *Samoupravljanje – okviri problema – samoupravljanje i pravo (debata)*, JAZU, Zagreb, 1982, str. 7–140.

⁷ Jean Boulouis, *Droit institutionnel de l'Union européenne*, Montchrestien, Paris, 1997, p. 23.

⁸ Robert Badinter, *Une Constitution européenne*, Fayard, Paris, 2002, p. 14.

заједнице, којој европски народи добровољно преносе део свог суверенитета. Такав пут неминовно води ка стварању „Сједињених европских држава”. Занимљиво је да је поменути назив употребио Алберт Ајнштајн (*Albert Einstein*) на почетку Првог светског рата, тражећи формулу за спас Европе од нових ратова на њеном тлу.⁹ Због супранационалности, Париски уговор има исти значај за европско уставно право као *Magna charta libertatum* за британско уставно право или Декларација за права човека и грађанина за француско уставно право. Париски уговор и даље инспирише уставну мисао иако је његово правно дејство престало 2002. године. Увек када се ЕУ сучава са дубљом кризом – Париски уговор постаје актуелан. То је случај и са идејама Жана Монеа, архитекте Париског уговора. Његов метод о стварању и проширивању ЕУ од трајне је вредности, нарочито када државе чланице инсистирају на „привелегији суверенитета и на право вета”.¹⁰ У функцији развоја европског уставног права у материјалном и формалном смислу, Париски уговор је предвидео неколико органа са посебним легитимитетом: Високу власт, независну од националних влада с правом да одређује цене угља и челика, да се стара о поштовању правила конкуренције, да усклађује инвестиције и да обезбеђује социјалну заштиту запослених лица у индустрији угља и челика; Савет министара као представника националних влада; Заједничку скупштину представника националних парламената; Суд правде надлежан за решавање правних спорова у вези тумачења Уговора и његове примене у пракси.¹¹ Наведени органи Заједнице за угљ и челик били су повезани у један систем у којем је Висока власт била руководећа, надлежна за супранационално управљање заједницом. Овај орган, предвођен Монеом, био је наднационални орган у правом смислу речи, састављен од независних чланова сваке државе – чланице. То је модел у којем доминира супранационалност – модел који европској интеграцији омогућује бољу будућност када се ЕУ суочава са већим тешкоћама у свом развоју. Париски уговор означио је први „уставни момент” на дугом путу ка Уједињеној Европи. Он је значао почетак трансационалног савеза који је био непознат у дотадашњој историји уставног права. У основи тог момента били су економски развој и супранационалност. Наведене вредности, према Роберу Шуману, представљале су „скок у непознато” и увод у нове „уставне моменте”. Мало касније, 1963. године, Валтер Халштајн (*Walter Hallstein*), један од архитеката Уједињене Европе, Шуманову декларацију од 9. маја 1950. године,

⁹ Волтер Ајзаксон, *Ајнштајн – његов живот и универзум*, Лагуна, Београд, 2015, стр. 293.

¹⁰ Жан Моне, *Европа наш заједнички дом*, Време, Скопје, 2007, стр. 30.

¹¹ Natali Berger, “Les origines du processus constitutionnel”, in: Amato, Giuliano; Bribosia, Herve; De Witte, Bruno (eds), *Genèse et destinée de la Constitution européenne: commentaire du Traité établissant une Constitution pour l'Europe à la lumière des travaux préparatoires et perspectives d'avenir*, Bruylant, Bruxelles, 2007, p. 8.

означио је као „Основну повељу ЕУ”, са федералном димензијом од трајног значаја.¹² У то време, Британци нису прихватили супранационалност јер су сматрали да је та вредност неспојива са „парламентарним суверенитетом” и са „неписаним уставом”. Полазећи од националне идеје, за њих није била прихватљива идеја заједничке контроле производње угља и челика као кључне компоненте војне индустрије. То говори да Уједињено Краљевство у 1950. години није било на страни континенталне Европе и да није имало разумевања за страхове Европљана од нових ратова на њиховом тлу.

Касније, и Французи су одустали од супранационалности страхујући од поновног обнављања моћи Немачке. Насупрот томе, супранационалност је надживела Заједницу за угљ и челик и продужила да буде водећа идеја у развоју ЕУ као космополитске заједнице, супротстављене моделу националне државе. „Космополитски пројекат је инициран у Европи после Другог светског рата као полититичка антитеза национализму који је изазвао природно и физичко уништење континента”.¹³ Материјална и формална компонента европског уставног права настављају да се развијају и после Уговора о формирању Економске заједнице и Уговора о Еуратому од 1957. године. Оба уговора имала су за циљ стварање царинске уније, заједничког тржишта и економске уније на ширем европском простору, уз претходну сагласност држава чланица. Први пут у историји човечанства на делу је била „добровољна империја”, другачија од ранијих наметнутих империја. У 1965. години формирана је Економска заједница путем уједињавања Европске заједнице за угљ и челик, Европског заједничког тржишта и Еуратома. Уједињењем три ентитета у једну ширу целину, створени су услови за економску интеграцију на европском простору у више сектора. Овај процес је подсећао на секторски или функционални федерализам. За кратко време, после уједињења, чланице ЕЗ оствариле су значајан економски раст, пораст запослености, проширење и побољшање социјалне заштите, као и повећање инвестиција у капиталним секторима. ЕЗ је постала модел социјалне заједнице са магнетним дејством за привлачење нових чланица, укључујући и Уједињено Краљевство које је постало чланица 1973. године, након две француске блокаде. То је уследило након оставке француског председника Шарла де Гола (*Charles de Gaulle*), после неуспеха референдума о реформи француског сената 1969. године. Де Гол је био убеђен да је Велика Британија окренута простору своје бивше империје и да због тога територијално и економски не припада Европи.

¹² Walter Hallstein, *The European Economic Community, Political Science Quarterly*, 1963, vol. 78, no. 2, p. 166.

¹³ Улрих Бек, *Космополитическое мировоззрение*, ЦИПО, Москва, 2008, стр. 248.

3) УЛОГА ЕВРОПСКОГ СУДА ПРАВДЕ У РАЗВОЈУ ЕВРОПСКОГ УСТАВНОГ ПРАВА

Паралелно са развојем заједничког европског тржишта одвијала се и формализација Европске заједнице у правном смислу. Правно обликовање остваривано је углавном преко одлука и мишљења Европског суда правде у Луксембургу, донетих у периоду од 1963. до 1986. године. У наведеном периоду Суд правде донео је неколико одлука од кључног значаја за развој европског уставног права у материјалном и формалном смислу. Овај период означен је као „херојски период у уставној изградњи Европе“ (*Heroic epoch of Constitutional building in Europe*).¹⁴ Са становишта развоја европског уставног права у материјалном смислу, од већег значаја је неколико одлука Суда правде. Суд правде је током 1963. године оценио да је ауторитет права Заједнице неприкосновен и да су због тога национални судови дужни да га поштују и спроводе у пракси. Наредне године, Суд правде је заузео став да право ЕЗ има супериорну снагу у односу на правне системе држава чланица. Током 1967. године, Суд је заузео децидан став да је европско право „аутономан правни поредак“ у односу на национално и међународно право и да се мора примењивати непосредно на сва физичка и правна лица на територији држава чланица. Суд правде је отишао и корак даље када је 1979. године прогласио људска права за интегрални део општих принципа европског права. Помоћу наведених судских одлука и ставова европско уставно право постало је основа и врховни правни оквир европског права (*fons et caput totius juris*). Са становишта развоја европског уставног права, у формалном смислу, кључни значај имала су мишљења Суда правде донета у периоду од 1976. и 1986. године. Суд правде је тако, 1976. године, оценио да су Уговори заједнице „интерни устав Заједнице“. Током 1986. године Суд је нашао да су уговори „Уставна повеља правне заједнице“. Поменуте формулације имале су прогресивно дејство будући да се помоћу таквих формулација Суд правде одредио у односу постојања Устава Европе као отвореног и развојног процеса (*The Developing constitution*).¹⁵ Јуриспруденција Суда правде изазвала је убрзо широку дебату европских конституционалиста. У тој дебати одређени су основни елементи европског уставног права као науке: извори, предмет и метод европског уставног права; појам Европског устава; расподела надлежности између ЕЗ и држава чланица; надлежности и међусобни односи између органа ЕЗ; хијерархија правних аката у оквиру европског правног поретка; основна људских права и њихова заштита на европском нивоу. Реч је о кристализацији основних појмова и

¹⁴ Joseph Weiler, *The Constitution of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 38.

¹⁵ Sionaidh Douglas-Scott, *Constitutional Law of European Union*, Gate, Harlow, Edinburgh, 2002, p. 431.

садржаја европског уставног права, различитог од уставног права држава чланица. Учесницима у дебати није било тешко да примете да се у оквиру европског права ствара посебна грана права, слична националном уставном праву. Није им било тешко и да констатују да постоји „Уставно право Заједнице” у формалном и у материјалном смислу. Потом, да институције Заједнице функциониши на сличан начин као и органи држава чланица и да ЕЗ има неке нове вредности које нису на листи вредности националних држава и постојећих федералних држава у свету. Учесници су спознали и да се ЕЗ обликује као „кошница пчела које лете у истом правцу”, онако као што је Европу замишљао шпански филозоф, Хосе Ортега и Гасет (*José Ortega y Gasset*), тридесетих година прошлог века: „Много пчела а само један лет”.¹⁶ Аргументи за такво тврђење произилазе од тумачења садржаја уговора о измени Оснивачких уговора донетих у периоду од 1985. до 2001. године – Јединственог европског акта, Уговора из Мастрихта, Уговора из Амстердама и Уговора из Нице. Помоћу наведених аката, европско уставно права креира наднационални правни поредак, ослоњен на државе чланице које учлањеном у ЕУ нису више националне већ транснационалне државе. Њихово уставно право постаје наднационално и космополитско право са снагом превазилажења „национализма који је отровао човечанство” и „Нације” (етнос) који представља „највеће зло за саму Нацију”.¹⁷ Космополитизацију ЕУ и космополитски карактер њеног права први је открио Урлих Бек (*Ulrich Beck*), немачки социолог. Разликујући космополитизацију од глобализације света, он је указао да је ЕУ отворено друштво и да њене вредности имају универзалан карактер: „Европске вредности имају светски карактер – оне не припадају ниједној конкретној религији, нити било ком другом наслеђу”.¹⁸

4) ДАЉА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ЕВРОПСКОГ УСТАВНОГ ПРАВА

Јединствени европски акт од 1986. године шире је отворио простор за развој европског уставног права у материјалном смислу. Овај акт је признао људска права и слободе садржане у Европској конвенцији из 1950. године, као и уставно-правне традиције држава чланица. Наведена два извора, заједно са Оснивачким уговорима, представљају основу за формулисање општих принципа права ЕЗ од стране Суда правде. Истовремено, они су били и средство за тешњу интеграцију држава чланица у ЕЗ као космополитске

¹⁶ Hose Ortega y Gasset, *La Rebellione delle masse*, Nouve Edizioni Italiane, Roma, 1944, p. 85.

¹⁷ Рабиндрант Тагоре, *Национализам*, Алфа, Београд, 1990, стр. 25.

¹⁸ Уљрих Бек, *op. cit.*, стр. 246.

заједнице. Помоћу Јединственог европског акта, органи ЕЗ проширили су своју надлежност, а грађани држава чланица добили су право на директно представљање у Европском парламенту. Са правом непосредног представљања грађана на европском нивоу, демократија постаје уставна материја, а делиберативна демократија средиште европског јавног простора. То је почетак стварања европског народа као основног субјекта европског уставног права.¹⁹ Уговор из Мастрихта, из 1992. године, шире је отворио простор за развој европског уставног права у материјалном смислу, проширујући супранационалне елементе унутар ЕУ. Са овим актом јаче се пробија федерални принцип на нивоу ЕУ, преко концепата „добар грађанин“ и „Европа грађана“ као противтежа концепту „Европа нација“. У сукобу су била два концепта – ЕУ као међувладина организација и ЕУ као заједница грађана. Први концепт представљао је апотеозу нације (етноса) и државног суверенитета, а други концепт је афирмисао Европљане као грађане Европе (демос). ЕУ је на основу таквог концепта требала да постане „космополитска држава“.²⁰ Добар грађанин представља грађанина који осећа „доброту јавности“ у Волтеровом смислу и који активно суделује у јавном простору ЕУ (*Public space*) сходно схватању „јавности“ Јиргена Хаберманса (*Jurgen Habermas*). Активна партиципација проширује границе слободе и даје грађанину могућност да види себе и другог грађанина, и да на тај начин превазилази свој етнички и језички идентитет, припадајући европском народу или „европској нацији“ у Ренановом (*Ernest Renan*) поимању нације: „Нацију не чини то што људи говоре истим језиком или припадају истој етничкој групи, него то што су заједно урадили велике ствари у прошлости и што желе да ураде још многе друге у будућности (...). Човек не припада ни свом језику ни својој раси, он припада самоме себи, јер он је слободно биће, он је морално биће“.²¹ О добром грађанину слично размишља и Чарлс Тејлор (*Charles Taylor*), канадски политиколог. Антрополошки гледано, човек поседује дубоко јединство које му омогућује надилажење различитости, јер у другоме види себе, а у себи другог човека. Тејлор је то нагласио и у свом излагању на Правном факултету у Скопљу 2004. године. Као рецензент, сматрао је да наведена антрополошка вредност нађе место и у опширној анализи парламентарних избора у Македонији у периоду од 1990. до 2002. године, намењена читаоцима западне Европе и Канаде.²² Уговором из Мастрихта, ЕЗ прераста у ЕУ са ширим садржајем и јаснијим циљевима политичке уније.

¹⁹ Jurgen Habermas, *Does Europe Need a Constitution?* 1995, p. 305.

²⁰ Уљрих Бек, *op. cit.*, стр. 255.

²¹ Амин Малуф, *Фотеља на Сени*, Лагуна, Београд, 2017, стр. 64.

²² Svetomir Skaric, *Democratic Elections in Macedonia, 1990–2002* (Analyses, Documents and Data), Edition Sigma, Berlin, 2005, pp. 9–326.

Одређени су основни стубови новог ентитета – три заједнице и њихови оснивачки уговори, заједничка спољна и безбедносна политика и заједнички унутрашњи послови и правда. Уведене су и нове надлежности за чије извршење се не тражи сагласност држава чланица. Нацртом Уговора из Мастрикта предвиђао се „Федерални савез”, односно унија. Британци су се томе супротставили, предложивши мекшу формулацију, „унију блиску грађанима Европе у којој се одлуке доносе за њене грађане”.²³ Уговором из Амстердема из 1997 године, појчана је легитимност одлука органа ЕУ, помоћу балансирања гласова у одлучивању, заснованом на комбинованом принципу – већина држава чланица и већина становништва ЕУ. Амстердамским уговором органи ЕУ добили су нове надлежности са супранационалном садржајем. Корак по корак, супранационалност је напредовала до нивоа шире конституционализације, остајући и даље једно од отворених суштинских питања даљег институционалног развоја ЕУ. У таквом контексту, наметнула се потреба доношења „Устава Европе” у писаној форми, од стране уставотворне власти (*le pouvoir constituant*), исто као што је донет први Устав Француске из 1791. године. Захтев да се приступи писању устава у формалном смислу, с циљем да се изрази *дух Европе* у материјалном смислу, подржан је од стране најбољих правника Велике Британије након изласка ове земље из чланства ЕУ.²⁴

Уговором из Амстердама покушано је ојачавање демократије на европском нивоу, заједно са Јединственим европским актом. Ипак, у томе се није успело у односу на оно што се очекивало. ЕУ је остала „заједница са демократским дефицитом”. С тим у вези, још увек је актуелна иронија коју је изразио енглески социолог Ентони Гиденс (*Anthony Giddens*), 2002. године на рачун ЕУ: „Познат је исказ да ЕУ не би била примљена у саму себе уколико би поднела захтев за пријем. ЕУ не испуњава демократске критеријуме које захтева од својих чланица”.²⁵ Уговор из Нице из 2000. године повећао је моћ Европског парламента у нормативној сфери и увео је грађанску иницијативу као облик непосредне демократије. У исто време, овај акт је пројектовао Комисију као владу ЕУ. Ово тело требало је да добије јаког председника и могућност изгласавања неповерења у Европском парламенту. Наведене промене биле су у функцији развоја непосредне демократије на локалном нивоу и парламентарне демократије на европском нивоу. Демократија од тада постаје динамичан део садржине европског уставног права, слично садржини националног уставног права. Будући да од развоја парламентарне демократије

²³ Џ. Мек Кормак, *Разбирање на Европската унија*, Алфа-Бета, Скопје, 2004, стр. 79.

²⁴ Philip Allott, *The Health of Nations – Society and Law beyond the State*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 185.

²⁵ Ентони Гиденс, *Забеган свет*, Филозофски факултет, Скопје, 2002, стр. 74.

на европском нивоу битно зависи даљи развој ЕУ, посебно у условима „депарламентаризма“ на националном нивоу, Уговор из Нице отворио је шири пут за стварање аутономне европске одбране, независне од НАТО и САД. Тај пут пролази кроз велике тешкоће које ЕУ мора да савлада без компромиса, уколико жели да сачува свој идентитет и да има већу сигурност у свету који је пун ризика и нових подела на глобалном нивоу. Током 1952. године, Жан Моне се отворено zaloжио за самосталну заједничку одбрану Европе „без да се тражи помоћ од стране Сједињених Америчких Држава”.²⁶ На почетку европске интеграције био је видљив оптимизам у погледу оснивања европских одбрамбених снага. Акт који је требао да формулише њихов статус требало је да има статус устава. У мају 1952. године, државе чланице Европске заједнице за угаљ и челик потписале су Уговор за формирање Европске одбрамбене заједнице. У исто време, државе чланице сагласиле су се да се донесе „Устав Европске политичке заједнице”. Ово је био знак да се ради о питању које има одлучујући значај за опстанак и даљи ток европске интеграције. Основачи ЕЗ знали су да европска интеграција не може да напредује уколико је безбедност Европе под кишобраном неевропске државе. Идеја о уставу ушла је у процедуру. У марту 1953. године Скупштина Европске заједнице за угаљ и челик одобрила је нацрт Устава са чврстом намером да се утврди правни оквир за стварање заједничке европске одбране. Међутим, након тога, процедура је заустављена. У августу 1954. године, Народна скупштина Француске одбацила је нацрт Устава страхујући од губљења националног суверенитета. После француског вета, то питање је актуелизовано у 2000. и 2016. години, у време притиска имиграната на Европу и намере председника Трампа да преиспита улогу НАТО у Европи, уколико његове чланице не повећају финансијска средства за његово одржавање. Повлачење НАТО из Европе требало је да приближи Русију и ЕУ. Русија би имала безбедније државне границе и не би страховала од избијања новог рата на европском тлу. Став је био да нема безбедности Европске уније без безбедност Русије. ЕУ мора на Русију да гледа као на равноправног партнера, без страха за своју безбедност. Русија је Европа и ЕУ мора да тража начине и средства за изградњу европске безбедности заједно са Русијом, избегавајући њихову међусобну конфронтацију. Ко то не разуме, доводи грађане ЕУ у велику опасност. То је француски приступ још од времена Шарла де Гола који је на Европу гледао као на интегрисан континент од „Атлантика до Урала”. Однос према САД мора бити другачији. САД нису европска држава. Та држава користи евроатлантску интеграцију као средство за остваривање својих геополитичких интереса, држећи ЕУ под својом контролом, преко формуле – прво у НАТО, а тек после чланство у ЕУ. НАТО је са више од 80% од својих ресурса у рукама америчке владе. Поред тога САД са чланицама НАТО има потписане уговоре за заједничку безбедност и за неизручење америчких држављана Међународном

²⁶ Жан Моне, *op. cit.*, стр. 49.

кривичном суду у Хагу, уколико се сумња да су прекршили међународно право.²⁷ Како време пролази све је јасније да НАТО губи смисао свог постојања по престанку Хладног рата и уједињења Немачке. Он већ дуже време представља и велику опасност за опстанак и даљи развој ЕУ. То је видљиво ако се трезвено узму у обзир сукоби на глобалном плану између Русије и САД, с једне стране, и између Кине и САД, с друге стране. САД користе НАТО као противтежу геополитичким интересима Русије на европском тлу. Настоје да све европске државе буду чланице НАТО, укључујући и војно неутралне државе као што су Шведска, Финска и Србија. Ствара се европски војни блок против Русије. Из безбедносних разлога, Русија се у фебруару 2022. године одлучила за „војну интервенцију” против Украјине због њене жеље да буде чланица Северноатлантске алијансе. Тај рат може да уништи све европске државе уколико НАТО стане на страну Украјине. Треба имати у виду и сукоб између САД и ЕУ на друштвеном плану. САД су засноване на мултикултурализму као „лонац за топљење” расних, етничких и других разлика у америчком друштву. Супротно од тога, ЕУ се заснива на интеркултурализму, на прожимању културних разлика и њиховој добровољној интеграцији на основи космополитских вредности. Интекултурализам има исту логику као и космополитизам – „Ово и друго” што није случај са мултикултурализмом.²⁸ Потреба од доношења устава у формалном смислу кулминирала је у периоду од 2001. до 2004. године. У децембру 2001. године, Европски савет у Лакену усвојио је „Декларацију о будућности Европе” у којој је експлицитно указано на потребу изградње „Уједињене Европе”. Као резултат тога, уследио је и захтев да се донесе „Устав за европске грађане”, с напоменом да текст буде прегледан и разумљив и да има логичну структуру. Да не буде еклектичан као што су то били Основачки уговори. После непуне две године, у јулу 2003. године, урађен је „Предлог уставног уговора Уједињене Европе”. Брзо након тога донета је и Римска декларација у којој се изричито наводи да је „Устав Европе” први одлучујући корак у јачању политичке уније – „Уније грађана и држава чланица”. После економске уније долази други корак – политичка унија, са вишим ступњем контроле европских институција, укључујући и монетарну унију – еврозону. У то време Европом је завладао „дух Устава” – велика идеја по којој је потребно да ЕУ добије чврсту правну основу и поузданији правац развика.

5) УГОВОР О УСТАВУ

Уговор о Уставу донет је под утицајем Извештаја председника Европске комисије Жака Делора (*Jacques Delors*) из 1989. године. У извештају се износи

²⁷ Svetomir Skaric, *Law, Force and Peace – Macedonia and Kosovo*, Tri D, Скопје, 2002.

²⁸ Уљрих Бек, *op. cit.*, стр. 255.

финансиски прорачун колико ЕЗ губи на економском плану због тога што нема устав у формалном смислу. Касније, у 2007. години, Маргот Волостром (*Margot Volstrom*), потпредседница Европске комисије, потврдила је наведени налаз са образложењем да ЕУ трпи велику економску штету због тога што нема писани устав као државе чланице или као друге земље у свету. Изузев САД, ниједна друга држава не узима у обзир економску димензију устава уколико он доприноси економији земље, а колика је штета велика уколико одређена земља нема устав у писаној форми. Уговор о Уставу из 2004. године, требао је да убрза развој европског уставног права у формалном и материјалном смислу подизањем европских вредности на виши ниво. У то време, европски конституционалисти били су свесни значаја поруке Џона Адамса (*John Adams*), коју је упутио америчкој јавности уочи доношења Устава Масачусетса 1780. године: „Ни морал, ни богатство, ни армијска дисциплина – све то узето заједно нема вредност без устава”. Мислио је на устав у формалном смислу, дефинисан у Преамбули наведеног Устава његовом руком као највиши правни акт државе Масачусетс. За Уговор о Уставу није била већина грађана Француске и Холандије. Они су се изјаснили на референдумима одржаним у мају и јуну 2005. године. Сматра се да су за негативан исход криве владајуће елите Француске и Холандије, јер се нису потрудили да објасне у довољној мери предности европског Устава нити су јасно образложили последице неусвајања таквог документа. Нису се показале довољно одговорним за будућност Европе, иако њихове земље имају дугу и богату уставну традицију. Уговор није био потврђен због његове неприхватљиве садржине, већ због страха грађана од последица неолибералне економије. Уплашили су се да не остану без посла због доласка јефтине радне снаге из десет новопримљених држава ЕУ. У време одржавања референдума број придошних радника преплавио је њихове државе. Ипак, и грађани су криви за неусвајање Уговора. За грађане обе земље који нису подржали Уговор о Уставу, у великој мери важи оно што је својевремено Жозеф де Местр (*Joseph-Marie de Maistre*) рекао за Французе приликом усвајања Устава Француске 1795. године: „Устав је направљен за човека. Али такав човек не постоји у свету. У мом животу видео сам Француза, Талијана, Руса итд. Али таквог човека никад нисам срео у мом животу. Ако пак постоји, он је за мене непознат”.²⁹ Иако Уговор није био потврђен, Уговор је наставио да делује на правац развоја европског уставног права у формалном смислу. Реч је о комплексном документу, са правном, политичком и културном садржином, о делу које има историјску и литерарну вредност. Тако на Уговор о Уставу Европе гледа Роберт Бадинтер (*Robert Badinter*), бивши председник Уставног савета Француске и почасни доктор Правног факултета „Јустинијан

²⁹ Joseph de Maistre, *Considerations on France*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974, p. 97.

Први” у Скопљу: „Сваки устав у исто време је политички инструмент, правна архитектура, историјски моменат и литерарно дело”.³⁰

6) ЛИСАБОНСКИ УГОВОР

Лисабонски уговор је ревидирао Уговор о Уставу Европе из 2004. године. Његове значајније „реформе” су изостављање речи *Устав, химна и застава Уније, министар за спољне послове и европски закон*. Лисабонски уговор уводи неке новине као што је институционализација Европског савета као петог органа ЕУ, потом увођење новог начина гласања у Савету ЕУ, успостављање функције Високог претставника за спољну и безбедносну политику, ојачавање улоге Европског парламенте у поступку саодлучивања при доношењу одлука и нова расподела посланичких мандата. Посматрајући из скупштинске визуре, Лисабонски уговор је форма преко које се и даље оставља у животу Уговор о Уставу са мањим бројем уставних термина или са видљивим страхом националних држава од појма устава у формалном смислу.³¹ Пракса ЕУ показује да устав није стање, већ динамичан процес који је у сталном кретању, у зависности од конкретних околности и геополитичког стања у свету. Као правни акт који обликује тај процес, устав је велики изазов за правну науку. Његов развитак није само прогресивни процес, већ је реверзибилан, будући да понекад одбачено решење поново постаје „ново” решење. Са променама околности, стварају се и могућности за његов даљи развој: „Европа се неће изградити одједном, нити једнако са заједничким напорима; она ће се градити преко конкретних реализација које ће прво створити праву солидарност. То је фундаментални метод једне дугорочне интеграције стања духа и политичке стварности. Наведени метод изгледа обично и неспектакуларно. Међутим, овај метод функционише перманентно и нико до сада није предложио бољи метод којим би напредовала Унија”.³² Устав као правни акт и европско уставно право као наука постају реалност, иако ЕУ није држава. Концепт „државе” неподобан је за објашњење без обзира да ли се ради о унитарној или композитној држави. ЕУ је заједница која не располаже монополом силе, нити се ослања на државни апарат за редистрибуцију својих вредности присилним средствима (*ultima ratio*). ЕУ је регулаторна државна заједница од чијег постојања све њене чланице имају одређене корист (*Pareto – efficient*). Реч је о регулацији без централизације и о регулацији без присиле. ЕУ је добровољна правна заједница, слично федералним заједницама Јохана Алтузија (*Johannes*

³⁰ Robert Badinter, op. cit., p. 9.

³¹ Пол Крег, Греј де Бурка, *Право на ЕУ*, Магор, Скопје, 2010, стр. 35.

³² Жан Моне, op. cit., стр. 56.

Althusius), то је једна „заједница заједница“ (*consociatio symbiotica*), у којој су односи између њених чланица регулисани правним правилима (*comunicatio juris*). Неодржива је тврдња да друштво не може постојати без државе и да право није право ако иза њега не постоје државне санкције. Држава није постојала одувек, нити ће постојати у неограниченој будућности. Пре њене појаве постојало је гентилно уређење, са високим ступњем лојалности и родовске части као регулатора друштвених односа. Због тога је Платон тражио враћање на гентилно уређење кад је Атина после смрти Перикла упала у аномију и безакоње. Платон је, као што је познато, инсистирао на враћању гентилног уређења и по цену губљења индивидуалне слободе. Развој државе и права говори и о могућим постдржавним уређењима. Покушаји формирања таквих уређења били су југословенско самоуправљање (од 1950. до 1990. године) и институционални пројекат стварања ЕУ (иако ЕУ одбија да буде држава). Постдржавно друштво представља негацију принципа искључења већине од стране мањине – принцип који функционише од момента стварања прве државе. Реч је о превазилажењу механизма представљања као „фактичке експропријације политичког одлучивања“ од стране мањине.³³ Пројектовани облик постдржавног друштва представљала је и Марксова „асоцијација слободних произвођача“. Као визија, ова концепција не треба да буде искључена из дебате о будућности ЕУ, с тим што појам „произвођачи“, треба да обухвати све људе који живе од свог рада, који нису друштвени паразити. Иза таквог друштва стоји Хесоидова „Похвала раду“ и Ајнштајново размишљање о раду као животној супстанци човека: „Све док сам способан да радим, не смем да се жалим, због тога што само рад животу даје супстанцу“.³⁴

Такође, ни термин „комунизам“ не би требало поистоветити са државним уређењем. Томе се супротставља Ален Бадју (*Alain Badiou*), француски филозоф, математичар и писац: „Прво реч ‚комунизам‘ садржи идеју да је колектив способан да интегрише све неполитичке разлике. То што људи могу бити овакви или онакви, дошљаци од некуд или рођени овде, што говоре или не говоре тај или онај језик, што су обликовани у оквиру ове или оне културе – све то не би требало да буде препрека за њихово учешће у политичком процесу комунистичког типа, као што идентитети сами по себе нису препрека за љубавну креацију“.³⁵ Јуриспруденција Европског суда правде показала је да уставно право може да постоји без учешћа државне политике у његовом стварању. Помоћу телеолошког тумачења примарног европског права, Европски суд правде креирао је европско уставно право без

³³ Eugen Pusić, *Samupravljanje i pravo* (Samoupravljanje), JAZU, Zagreb, 1982, str. 2.

³⁴ Волтер Ајзаксон, op. cit., стр. 517, 598.

³⁵ Ален Бадју, *Пофалба на љубовта*, Слово, Скопје, 2014, стр. 56.

политичког утицаја држава чланица или европских институција. Због тога његове одлуке и правна мишљења имају снагу „правне истине” и моћ стварања права (*constitutive law*).

7) КОНЦЕПТУАЛНА ДЕТЕРМИНАЦИЈА ЕВРОПСКОГ УСТАВНОГ ПРАВА

Европско уставно право налази се у фокусу већег број конституционалиста, нарочито оних који темељито раде на његовом формирању као посебне гране европског права. Следствено, европско уставно право већ неколико деценија фигурира као академска дисциплина на већем броју правних факултета, под различним називом: „Институционално право Европске уније”, „Принципи европског уставног права”, „Европско уставно право”, „Уставно право Европске уније” и „Уставно право Европе”. Назив „Институционално право Европске уније”, представља термин произашао из француске правне мисли. У Француској, уставно право се већ дуже време схвата као право примењено на политичке институције, односно као „институционално право”. Реч је о „правним правилима који утврђују структуру и функционисање ЕУ, на начин како је то формулисано Уговором из Мастрихта 1992. године.³⁶ Назив „Принципи европског уставног права” произилази из немачке правне мисли која на европско уставно право гледа као на „епицентар” европског права, односно као скуп правних принципа утврђених од стране Европског суда правде, помоћу правне логике, ослоњене на вредности немачког духа. Правна наука у Немачкој третира европско уставно право као „Јавно право Европе” (*Jus publicum europaeum*).³⁷ Термин „Европско уставно право” користе поједини конституционалисти који са тим називом обухватају уставна правила као „најаче право” које садржи „три уставна императива и то, надлежност сваке институције утврђене уговорима, баланс између институција и одређивање процедура за учешће институција у доношењу одлука.³⁸ Назив „Уставно право Европске уније” користе британски аутори који подржавају европско уставно право у материјалном смислу. Концепт се своди на вредности, принципе и судску праксу. Овај се назив уводи после оцене Европског суда правде из 1991. године, да су Уговори Европске заједнице „Уставна повеља” Заједнице.³⁹ „Уставно право Европе”

³⁶ Jean Boulouis, op .cit., p. 19.

³⁷ Armin von Bogdendy, *Founding Principles*, Nomos, 2010, p. 13.

³⁸ Robert Shutze, *European Constitutional Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, p. 85.

³⁹ Sionaidh Douglas-Scott, *Constitutional Law of European Union*, Edinburgh-Gate, Harlow, England, 2002.

представља термин новијег датума. Уведен је наставним планом Правног факултета „Јустинијан Први“ У Скопљу 2005. године. Овим називом се обухвата цео европски континент, јер ЕУ је отворен пројект са амбицијом да обухвати све европске државе и народе. То је видљиво од политичких списа Робера Шумана и Жана Монеа. Шуман говори о Европи као „чврстом језгру будуће политичке структуре света“, док Моне о Европској унији говори као отвореној заједници према другим државама света: „Наша заједница није затворена. Напротив, она је отворена за сва питања. И сама Унија је само једна етапа од форми организације за будућност целог света“.⁴⁰ Коначно, термин „Уставно право Европе“ одговара концепту „Уједињене Европе“ који је изнет од стране Виктора Игоа (*Victor Hugo*) на Конгресу мира, одржаном у Хагу 1849. године. Тим поводом Иго је рекао да ће „доћи дан када ће Француска, Русија, Италија, Енглеска, Немачка и све нације на континенту бити удружени тесно у јако јединство и када ће створити европско братство, а да се не изгубе посебни квалитет и славну индивидуалност (...)“. Он са ентузијазмом додаје и да ће „доћи дан када неће имати простора за рат, када ће тржишта бити отворена за трговину и када ће дух бити отворен за идеје. Доћи ће дан када ће топови и бомбе бити замењене гласачким кутијама, општим изборним правом народа и поштенom арбитражом једног широког сувереног Сената који ће бити за Европу исто што је и Парламент за Енглеску, Дијета за Немачку и Законодавна скупштина за Француску“.⁴¹

8) ИЗВОРИ

- Ајзаксон, Волтер, *Ајнштајн – његов живот и универзум*, Лагуна, Београд, 2015.
- Allott, Philip, *The Health of Nations – Society and Law beyond the State*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Allott, Philip, *The Helth of Nations – Society and Law beyond the State*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Badinter, Robert, *Une Constitution européenne*, Fayard, Paris, 2002.
- Бадју, Ален, *Пофалба на љубовта*, Слово, Скопје, 2014.
- Бек, Улрих, *Космополитическое мировоззрение*, ЦИПО, Москва, 2008.
- Berger, Natali, “Les origines du processus constitutionnel”, in: Amato, Giuliano; Bribosia, Herve; De Witte, Bruno (eds), *Genèse et destinée de la Constitution européenne: commentaire du Traité établissant une Constitution pour l’Europe à la lumière des travaux préparatoires et perspectives d’avenir*, Bruylant, Bruxelles, 2007.

⁴⁰ Жан Моне, op. cit., стр. 60.

⁴¹ Natali Berger, op. cit., p. 3.

- Bogdendy, Armin von, *Founding Principles*, Nomos, 2010.
- Boulouis, Jean, *Droit institutionnel de l'Union européenne*, Montchrestien, Paris, 1997.
- Boulouis, Jean, *Droit institutionnel de L'Union europeaen*, Montchresten, Paris, 1997.
- Burdeau, Georges, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Quenzieme édition. LGDJ, Paris, 1972.
- Dicey, A.V., *Intruduction to the Stady of the Law of the Constitution*, Macmillan & Co Ltd, New York, 1956.
- Douglas-Scottt, Sionaidh, *Constitutional Law of European Union*, Gate, Harlow, Edenburgh, 2002.
- Habermas, Jurgen, *Does Europe Need a Constitution?*, 1995.
- Hallstein, Walter, *The European Economic Community*, *Political Science Quarterly*, 1963, vol.78, no. 2.
- Јеринг, Рудолф фон, *Циљ у праву*, ЦИД, Подгорица, 1998.
- Крег, Пол, Бурка, Греј де, *Право на ЕУ*, Магор, Скопје, 2010.
- Maistre, Joseph de, *Considerations on France*, Camridge Universiry Press, Cambridge, 1974.
- Малуф, Амин, *Фотелја на Сени*, Лагуна, Београд, 2017.
- Mirkin-Getzevich, Boris, *Droit constitutionnel international*, Paris, 1933.
- Ortega y Gaset, Hose, *La Rebellione delle masse*, Nouve Edizioni Italiane, Roma, 1944.
- Мек Кормак, Џ., *Разбирање на Европската унија*, Алфа-Бета, Скопје, 2004.
- Pusić, Eugen, *Samupravljanje i pravo* (Samoupravljanje), JAZU, Zagreb, 1982.
- Samoupravljanje – okviri problema – samoupravljanje i pravo* (debata), JAZU, Zagreb, 1982.
- Shutze, Robert *European Constitutional Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.
- Skaric, Svetomir, *Democratic Elections in Macedonia, 1990–2002* (Analyses, Documents and Data), Edition Sigma, Berlin, 2005.
- Skaric, Svetomir, *Law, Force and Peace – Macedonia and Kosovo*, Tri D, Skopje, 2002.
- Skaric, Svetomir, *Le droit constitutionnel europeaen – nouvelle branche du droit*, VII Congres mondijal de LAIDC, 11–15 juin, Athens, 2007.
- Тагоре, Рабиндрант, *Национализам*, Алфа, Београд, 1990.
- Weiler, Joseph, *The Constitution of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Гиденс, Ентони, *Забеган свет*, Филозофски факултет, Скопје, 2002.
- Жан, Моне, *Европа наш заеднички дом*, Време, Скопје, 2007.

9) ЗНАЧАЈ ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Осмишљавање Уставног права Европе као академске целине дуг је и креативан процес. У његовом стварању учествује већи број конституционалиста из Европске уније, али и из држава кандидата за пријем у ову супранационалну организацију. Такође, у овом процесу ангажовани су и угледни правници из трећих земаља. Прва дебата по овом питању одржана је на научним конференцијама организованим од стране Македонске академије наука и уметности у оквиру Научног пројекта „Еволуција уставног система Републике Македоније у сусрет усвајању Европског уговора Европске уније”. Дискусија је настављена на Правном факултету Државног универзитета „Ломоносов” у Москви и на VII Конгресу Међународног удружења за уставно право у Атини.⁴² Аутор предметног рада управо настоји да афирмише даљи научноистраживачки рад који би био у функцији прогресивног развоја европског уставног права. У том смислу, било би више него пожељно да се у актуелну дебату укључе и српски конституционалисти и познаваоци права ЕУ. Будући да је ЕУ међународна организација у чије чланство пледира Република Северна Македонија, али и Република Србија, одрживост заједничког конституционалног оквира који би омогућио перспективу свим европским државама могуће је само на основу постигнутог консензуса. У глобалним процесима, који нису заобишли ни европско уставно право, приметна је тенденција његове постепене еволуције ка међународном уставном праву. У том смислу, према схватању аутора, ваљало би имати у виду постојање паралелних правних система који су настали услед фрагментације међународног правног поретка. Овај процес последично је довео до диверзификације међународног јавног права. Појава нових правних система на плану „глобалног управљања” манифестује се отуд кроз настанак међународног уставног права, које све више преузима место међународног јавног права у кључним областима међународних конституционалних односа.⁴³

⁴² Svetomir Skaric, *Le droit constitutionnel europaeen – nouvelle branche du droit*, VII Congres mondial de L’AIDC, 11–15 juin, Athens, 2007.

⁴³ Philip Allott, op. cit., p. 298.

EUROPEAN CONSTITUTIONAL LAW – A NEW ACADEMIC DISCIPLINE

Summary: The paper discusses the idea of European constitutional law as a new academic discipline within European law. The author presents the genesis of this branch of European law by analysing its substantive and formal legal features, starting from the founding treaties of the European Communities, all the way to the Lisbon Treaty and the jurisprudence of the European Court of Justice. The paper highlights two key characteristics of European constitutional law, which relate to supranationalism and cosmopolitanism. On the one hand, supranationalism enables the transformation of member states from national to transnational entities, while on the other hand, cosmopolitanism opens the possibility of transforming the European Union into a global project. In this sense, European constitutional law is the first step towards the creation of international constitutional law - an order that *per se*, parries the order of public international law. According to the authors, the progressive development of European constitutional law should be accompanied by active participation and a creative approach of the wider academic community.

Keywords: EU, European constitutional law, constitutionalism, European Constitution, international constitutional law.